

ՀՏԴ-479.243

Հայոց պատմություն

Տարոն ՀԱԼՈՐՅԱՆ

ԱրՊՀ, պ.գ.թ, ավագ դասախոս, պատմության ամբիոն

Արցախի պետական համալսարան

E-mail: taronh@rambler.ru

ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԸ ԱՐՅԱՆՈՒՄ (1993 թ. հունիս-սեպտեմբեր ամիսներին)

Խաղաղարար բանակցային գործընթացում ծագած նոր տարաձայնությունները պատճառ հաղիսացան, որ նորից լարվեն փոխհարաբերությունները ԼՂՀ օրենսդիր մարմնի եւ ՀՀ ղեկավարության միջեւ:

Օգտագործելով հարմար պահը եւ լծակները՝ ՀՀ նախագահը սաստկացրեց ճնշումը ԼՂՀ օրենսդիր մարմնի վրա եւ կարողացավ իշխանափոխություն կատարել ԼՂՀ-ում՝ բերելով իր համար բարենպաստ ուժեր: Իսկ բանակցային գործընթացի անհաջողությունը պայմանավորված էր նրանով, որ հակամարտության կարգավորմանն ուղղված քայլերից եւ միջազգային մակարդակով ընդունված փաստաթղթերից ոչ մեկը չէր արտացոլում դարաբաղյան հակամարտության էությունը:

Բանալի բառեր՝ ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդ, արտաքին գործերի նախարարություն, բանակցային գործընթաց, ԼՂՀ պաշտպանության բանակ, ագրեսիա, արտակարգ հանձնարարությունների գծով դեսպան, մամլո քարտուղար, ԼՂՀ Գերագույն խորհուրդ:

Т.Акопян

ВОЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В АРЦАХЕ

(июнь-сентябрь 1993г.)

Новые разногласия в миротворческом переговорном процессе стали причиной обострения отношений между законодательным органом НКР и руководством РА.

Пользуясь удобным случаем и рычагами, президент РА ужесточил давление на законодательный орган НКР и смог сменить власть в НКР на более благоприятную для себя. Неудача в переговорном процессе была обусловлена тем, что ни один из шагов, направленных на урегулирование конфликта, и ни один из международных документов не отражали суть карабахского конфликта.

Ключевые слова: Совет безопасности ООН, Министерство иностранных дел, переговорный процесс, Армия Обороны НКР, агрессия, чрезвычайный и уполномоченный посол, пресс-секретарь, Верховный совет НКР.

T.Hakobyan

MILITARY-POLITICAL SITUATION IN ARTSAKH*(june - september 1993)*

The new discords in the mediation peacemaking process caused the escalation of the relations between the legislative body of the NKR and RA authorities.

Taking the opportunity, the President of the RA toughened the pressure on the legislative body of the NKR and managed to replace the authorities in the NKR with the ones more advantageous for them. The failure of the negotiation process was conditioned by the fact that neither the steps taken for the conflict settlement nor any international document reflected the real point of the Karabakh conflict.

Key-words: UN Security Council, Foreign Ministry, negotiation process, the NKR Defense Army, aggression, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary, press-secretary, NKR Supreme Council.

1993թ. հունիսի 3-ին, առանց Հայաստանի Հանրապետության (ՀՀ), Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության (ԼՂՀ) և Ադրբեյջանի Հանրապետության ներկայացուցիչների մասնակցության հռոմում կայացած ԵԱՀԽ խորհրդաժողովը հանդես եկավ մի նոր, այսպես կոչված «9+1» նախաձեռնությամբ: Հայաստանին, ԼՂՀ-ին, Ադրբեյջանին ներկայացվեց երկու փաստաթուղթ. մեկը Մինսկի խմբին երկրների հանձնարարությամբ ԼՂ հարցով Մինսկի խորհրդաժողովի նախագահ Մ.Ռաֆայելիի «Նամակն» էր, մյուսը՝ այդ «Նամակին կից» գրությունը, որն այլ կերպ կոչվում էր «Անվտանգության խորհրդի 822 բանաձևի իրագործման անհապաղ միջոցառումների ժամանակացույց»:

Նման պայմաններում «ներքին» և «արտաքին» ճնշումներ գործադրվեցին ԼՂՀ օրենսդիր մարմնի վրա՝ ստիպելով ստորագրել նշված փաստաթուղթը:

Հունիսի 9-ի կեսգիշերին կարճատև աշխատանքային այցով Երևան ժամանեց Ռուսաստանի Դաշնության (ՌԴ) մի շարք կարևորագույն գերատեսչությունների բարձրաստիճան անձանցից բաղկացած պատվիրակությունը: ՌԴ արտաքին գործերի (ԱԳ) նախարար Ա.Կոզիրեւի և ՌԴ անվտանգության նախարար Վ. Բարաննիկովի գլխավորած պատվիրակության կազմում ընդգրկված էին նաև ՌԴ պաշտպանության առաջին փոխնախարար Բ.Գրոմովը, ԱԳ փոխնախարար Բ.Պաստուխովը, ԼՂ հիմնախնդրի կարգավորման Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Վ.Կազիմիրովը և Ռուսաստանի սահմանապահ զորքերի հրամանատար Վ.Շյախտինը:

Կառավարության ընդունելությունների տանը տեղի է ունեցավ ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանի, ՀՀ ԱԳ նախարար Վ.Փափագյանի, ԱԳ փոխնախարար Ժ.Լիպարիտյանի և արտակարգ հանձնարարությունների գծով դեսպան Դ.Շահնազարյանի 15 րոպեանոց հանդիպումը Ա.Կոզիրեւի, Վ.Բարաննիկովի, և Վ.Կազիմիրովի հետ: Դրան անմիջապես հաջորդեց վերջիններիս՝ շուրջ 1 ժամ 40 րոպե տևած հանդիպումը ԼՂՀ առաջին գումարման Գերագույն խորհուրդի (ԳԽ) նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանի ու ԼՂՀ պաշտպանության պետական կոմիտեի (ՊՊԿ) նախագահ Ռ.Քոչարյանի հետ¹: Հանդիպման նպատակն էր ԼՂՀ իշխանություններին համոզել դրական պատասխան տալ Ռաֆայելիին²:

Հանդիպումը հետաքրքիր է նաև նրանով, որ Ռուսաստանի բարձրաստիճան ներկայացուցիչները այդպիսի տևական գրույցի էին նստել մի պետության ներկայացուցիչների հետ, որը իրենց իսկ կողմից ճանաչված չէր: Ի՞նչն էր շահագրգռում

¹ «Երկիր», 11.06.1993:

² Ступинин В., Моя миссия в Армению. Москва, 2001, стр. 218 (այնուհետև՝ Ստուպին Վ.):

Ռուսաստանին գնալ այդ քայլին: Գուցե Ադրբեջանի ներքին կացությունն ու այստեղ կատարվող իշխանափոխությունը, որը ձեռնառու չէր Ռուսաստանին: Եւ ժուսական դիվանագիտությունը, գտնվելով անորոշության մեջ, ճիգեր էր գործադրում փրկել Ա.Էլչիբեյի հեղինակությունը:

Եթե փորձենք Արցախի «դրական» պատասխանից հետո մոդելավորել իրադրությունը, ապա այն կարող է զարգանալ հետեւյալ կերպ. Քելբաջարի դատարկումով Ադրբեջանի ներկայիս կառավարությունը լուծում էր երկու հարց՝ խուսափում է ռազմական եւ բարոյական պարտությունից եւ լրացուցիչ կոփան է ստանում հեղինակությունը բարձրագնելու եւ իշխանությունը պահելու համար:

Իսկ վերջին բանակցային գործընթացների դրական հատկանիշներից մեկն էլ այն է, որ Ստեփանակերտն իրականում ընդունվում էր որպես հսկամարտող կողմ, նրա մերժումները եւ ձգձգումները չէին անտեսվում եւ միջազգային հասարակությունն արդեն վարժվել էր Արցախից պատասխան ակնկալել:

Իրերի տարբերությունից ելնելով՝ Արցախի իշխանություններին մնում է ձգձգել բանակցությունների գործընթացը, որպեսզի Ադրբեջանում տիրող ներքաղաքական ճգնաժամը ավելի խորանա եւ Քելբաջարի հարցը, զոհն առժամանակ, ծածկվի նոր իրադարձություններով ու կորցնի իր սրությունը: Այս տարբերակի համար բավարար հիմքեր կան՝ ելնելով նրանից, որ որպես պատճառ կարելի է առաջ քաշել նաեւ Ադրբեջանի ներքին իրադրության անկայունությունը, որը կարող էր հանգեցնել քաղաքացիական պատերազմի ու կասկածի տակ դնել Ադրբեջանի բանակի կառավարելիությունն ու ադրբեջանական կառավարության տված երաշխիքների հուսալիությունը, հատկապես, որ խռովության մեջ գտվող շրջանների մեծ մասը Քելբաջարի շրջանին սահմանակից էին:

Նման պայմաններում «ներքին» եւ «արտաքին» ճնշումներ գործադրվեցին ԼՂՀ օրենսդիր մարմնի վրա՝ ստիպելով ստորագրել նշված փաստաթուղթը:

Հունիսի 11-ին ԼՂՀ Գլխ. նախագահության պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը նամակ հղեց Մ.Ռաֆայելիին, ուր ասվում էր. «Հարգարժան պարոն Ռաֆայելիի, Ձեր նամակի «ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի N 822/93 բանաձեռի իրականացման ժամանակացույցի» քննարկումը ԼՂՀ Գլխ. նախագահության ընդլայնված նիստում լուրջ տարաձայնություններ առաջացրեց ԼՂՀ ղեկավարության եւ ԼՂՀ պաշտպանության բանակի հրամանատարական կազմի միջեւ, ինչը, փաստորեն, վերաճեց ներքաղաքական ճգնաժամի: Իրավիճակը կարող է դառնալ անվերահսկելի:

Մենք անում ենք հնարավոր ամեն ինչ՝ առճակատումը կանխելու եւ բացատրելու քննարկման ներկայացված փաստաթղթերի դրական կողմերը: Առարկությունները հիմնված են ԼՂՀ ժողովրդի հերթական անգամ խաբված լինելու մտավախության վրա:

Անհրաժեշտ են ժամանակ եւ ջանքեր համոզելու մարդկանց, որոնց հոգեբանությունը ձեւավորվել է Ադրբեջանի ագրեսիայի պայմաններում, որ նպատակահարմար եւ խելամիտ են կրակի դադարեցմանն ուղղված առաջարկները: Քանի որ վերջնական որոշում ընդունված չէ, անհրաժեշտություն է առաջացրել Ձեր ներկայացրած փաստաթղթերը լրացուցիչ քննարկելու:

Մենք ապավինում ենք Ձեր եւ ինչյակի անդամ երկրների ներկայացուցիչների կողմից ԼՂՀ ներքաղաքական իրավիճակի ողջ բարդության ընկալմանը եւ դրա կայունության համար Ձեր շահագրգռվածությանը:

Գտնում եմ, որ մոտ օրերս հնարավոր է ԼՂՀ վերջնական դիրքորոշման որոշակիացում¹:

Երեւի Ստեփանակերտն իր պատասխանը պայմանավորում էր Ադրբեջանի պատասխանով՝ օգտվելով «Ժամանակացույցի» ստորագրման ժամկետի ընձեռնած ժամանակային խուսաճավումների հնարավորությունից: Ադրբեջանի մերժողական պատասխանի դեպքում հնարավոր էր նախաձեռնությանը դրական պատասխան տալ՝ հաշվի առնելով դրա վտանգավորությունը:

¹ «Երկիր», 12.06.1993թ.:

Սակայն Երևանում այս պատասխանը բացահայտ դժգոհություն առաջացրեց, բայց ՀՀ ԱԳ առաջին տեղակալ Ժ.Լիպարիտյանը պայմանավորվածություն ձեռք բերեց Իտալիայի Մինսկի խմբի նախագահ Մարիո դե Սիկայի, իսկ հետո Մ.Ռաֆայելիի հետ դարաբաղյան պատասխանի հետաձգման վերաբերյալ¹:

Նման պայմաններում արտաքին ճնշումների ազդեցության տակ ՀՀ իշխանությունները փորձում էին ամեն գնով ստանալ Ղարաբաղի դրական պատասխանը, եւ ահա Երևանը հանդես եկավ հանկարծակի պահանջով, ըստ որի ԼՂՀ ղեկավարները, Գլխավոր նախագահության բոլոր անդամների հետ, պետք է ժամանեին Գորիս՝ հանդիպելու Հայաստանի ղեկավարության հետ: Գորիս ժամանեցին ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանը, ՀՀ Գլխավոր նախագահ Բ.Արարքցյանը, ՀՀ նախագահի հատուկ հանձնարարությունների գծով անձնական ներկայացուցիչ Դավիթ Շահնազարյանը, ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի նախակին Էր ամեն գնով սիրաշահել ԼՂՀ Գլխավոր նախագահության անդամներին, որպեսզի նրանք ստորագրեն նշված փաստաթուղթը²:

Սակայն ՀՀ նախագահի հույսերը չիրականացան՝ Գորիսում ԼՂՀ ղեկավարներից նա դրական պատասխան չստացավ: Հանդիպման ժամանակ ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի պաշտոնակատարը բանավոր համաձայնություն տվեց ստորագրել փաստաթուղթը, բայց վերջում կտրուկ հրաժարվեց է եւ ուղեւորվեց Ստեփանակերտ:

Հունիսի 12-ի երեկոյան ԱԳ փոխնախարար Ժ.Լիպարիտյանը տեղեկացրեց ՌԴ ղեկավար Վ.Ստոլպինին, որ դարաբաղյան երկու ղեկավարներն էլ համաձայնվել են ստորագրել «Ժամանակացույցը», բայց որոշել են այդ անել Ստեփանակերտում³:

Մինչդեռ Ադրբեջանում արդեն սկսվել էին լայնածավալ ներքին խռովություններ՝ գնդապետ Ս.Հուսեյնովի գլխավորությամբ: Ապստամբական շարժման արդյունքում Ադրբեջանում տեղի ունեցավ պետական հեղաշրջում, հունիսի 15-ին խորհրդարանի նախագահ ընտրվեց Վ.Ալիևը, իսկ հունիսի 30-ին վարչապետությունն ստանձնեց 34-ամյա խռովարար գնդապետ Հուսեյնովը⁴:

Հունիսի 12-ին օգտվելով Ադրբեջանում ստեղծված կացությունից՝ ԼՂՀ ինքնապաշտպանության ուժերի (ԻՊՈԻ) ստորաբաժանումները միաժամանակ մարտական գործողություն սկսեցին Ասկերանի եւ Մարտունու շրջանների ուղղությամբ եւ հասան նկատելի հաջողությունների⁵:

Անհրաժեշտ է նշել, որ Գորիսում ունեցած անհաջող հանդիպումից հետո մարտի 14-ին ՀՀ նախագահը հանդես եկավ ԼՂՀ իշխանություններին քննադատող հետևյալ հայտարարությամբ. «ՀՀ-ն իր խորին մտահոգությունն է հայտնում վճռական պահերին որոշում կայացնելու, պատասխանատվություն ստանձնելու հարցում ԼՂՀ իշխանությունների դրսևորված անկարողության, ինչպես նաև զինադադար հաստատելու բացառիկ պատենությունը չիրագործելու համար:

ՀՀ-ն վստահ է, սակայն, որ ԼՂՀ իշխանությունները կկարողանան բարձր կանգնել երկրորդական ու նախաձեռնության հետ չառնչվող նկատառումներից՝ դրսևորելով իրենց իբրեւ իսկական ղեկավարներ, եւ, քանի դեռ ուշ չէ, անհրաժեշտ որոշում կայացնել ի շահ ԼՂ Ժողովրդի անվտանգության ու խաղաղության՝ գիտակցելով սեփական Ժողովրդի ճակատագրի նկատմամբ ու պատմության առջեւ իրենց պատասխանատվությունը»⁶:

Այնուհետև նույն օրը՝ կեսօրից հետո, ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանը հանկարծակի ուղղաթիռով ժամանեց Ստեփանակերտ: Դա նրա առաջին

¹ Ստոլպին Վ., նշվ. աշխ., էջ 219:

² Հակոբյան Ս., *ԼՂՀ հռչակումը և պետական շինարարության գործընթացը (1991-1994թթ.)*, Եր. 2011, էջ 177:

³ Ստոլպին Վ., նշվ. աշխ., էջ 219:

⁴ Арутюнян В., События в Нагорном Карабахе, хроника часть V, январь 1993г.-июль 1995, Ереван, 1997, стр. 102 (այսուհետև՝ Վ.Հարությունյան)

⁵ Բալայան Վ., *Արցախի պատմություն, հնադարից մինչև մեր օրերը*, Եր., 2002, էջ 402-403:

⁶ «Երկիր», 15.06.1993.:

պաշտոնական այցն էր ԼՂՀ: Նախագահը պահանջեց շտապ հրավիրել Գլխավոր նախագահության նիստ¹: Նա իր հետ բերել էր մի կարևոր գաղտնի քաղաքական փաստաթղթի նախագիծ, որը կոչվում էր «Պայմանագիր ՀՀ և ԼՂՀ միջև»²: Այն պետք է ստորագրեին ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանը, ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը և ԼՂՀ ՊՊԿ նախագահ Ռ.Քոչարյանը: Վերջինս կողմնակից էր փաստաթղթի ստորագրմանը, իսկ ինչ վերաբերում էր բանակի հրամանատարությանը, ապա այն հայտարարել էր, որ կընդունի իշխանության ցանկացած որոշում³:

Հունիսի 14-ի երեկոյան տեղի ունեցավ ԼՂՀ Գլխավոր նախագահության և ՊՊԿ անդամների համատեղ նիստ: Նախկին ԼՂՀ Գլխավոր նախագահության և ՊՊԿ անդամների համատեղ նիստի արդյունքում ԼՂՀ Գլխավոր նախագահության որոշ անդամների տեղեկությունների համաձայն՝ ՀՀ նախագահը փորձել է համոզել ԼՂՀ Գլխավոր նախագահության անդամներին, որ Քելբաջարից հայկական ուժերի դուրս բերումը Ռուսաստանի դիվանագիտական ճնշման հետևանք է և այն չիրականացնելու դեպքում Հայաստանը կկորցնի Ռուսաստանին որպես դաշնակից, ինչը կարող է ճակատագրական լինել և Դարաբաղի, և Հայաստանի համար: ԼՂՀ ղեկավարության վրա ազդելու համար օգտագործվել են նաև այնպիսի փաստարկներ, որոնք դուրս են դիվանագիտության և բանավեճերի ընդունված սահմաններից⁴: Տարօրինակ էր ՀՀ իշխանությունների պահվածքը, որոնք փաստորեն փորձում էին Քելբաջարի հանձնման պատասխանատվությունը ամբողջովին գցել Դարաբաղի իշխանությունների վրա: Ինչպես վկայում է ԼՂՀ նախկին Գլխավոր նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը, Հայաստանը հետ էր քաշվում Քելբաջարից և հանձնելու դերը դնում Դարաբաղի վրա⁵:

Այդ տեսակետից ներկայացումն ունեցավ հետևյալ վախճանը. չդիմանալով Լ.Տեր-Պետրոսյանի ճնշումներին՝ ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանը հրաժարվեց ստորագրել և հրաժարական տվեց: Նախագահությունը ընդունեց նրա հրաժարականը, և «ԼՂՀ Գլխավոր նախագահ» օրենքի համաձայն՝ Գլխավոր նախագահի պարտականությունները մինչև Գլխավոր նախագահի նախագահի առաջին տեղակալի պաշտոնակատար կարեն Բաբուրյանի վրա⁶, իսկ վերջինս ստորագրեց «Անհապաղ միջոցառումների իրականացման ժամանակացույցը»:

Ստեփանակերտ կատարած ուղեւորության արդյունքներից գոհացած՝ ՀՀ նախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը Երևան վերադառնալուց հետո անմիջապես շնորհավորական հեռագիր ուղարկեց ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի նոր պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանին, որում ասված էր. «...ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի պաշտոնում Ձեր առաջին գործողությունները ցույց են տալիս Ձեր քաղաքական հասունությունը, ինչպես և Արցախի ժողովրդի ճակատագրական պահին պատասխանատվությունը իր վրա վերցնելու անձնական համարձակությունը...»⁷:

Հարկ է նկատել, որ ՀՀ նախագահը նման հեռագիր երբեք չի հղել ԼՂՀ Գլխավոր նախագահ Ա. Մկրտչյանին կամ նրանից հետո այդ պաշտոնն ստանձնած Գ. Պետրոսյանին:

Այդ հեռագրին հաջորդեց ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանի պաշտոնական այցով Հայաստան ժամանելու հրավերը: Երկօրյա այցի ընթացքում Կ. Բաբուրյանը հանդիպումներ ունեցավ ՀՀ փոխնախագահի, Գլխավոր նախագահի, վարչապետի, արտգործնախարարի և տեղակալի, ինչպես նաև Հայաստանում

¹ Արթուրյան Հ., *Ճակատագրին ընդառաջ*, Երևան, 2001, էջ 203:

² ԼՂՀ առաջին գումարման Գլխավոր նախագահի պաշտոնական գիտությունների թեկնածու հանգուցյալ Վ. Հակոբյանի անձնական արխիվ:

³ «Երկիր», 15.06.1993.:

⁴ Նույն տեղում:

⁵ ԼՂՀ նախկին առաջին գումարման Գլխավոր նախագահի պաշտոնակատար Գ.Պետրոսյանի հետ հեղինակի գրույցի գրառում, 17.06.2006:

⁶ «Արցախ», 17.06.1993:

⁷ «Հայաստանի Հանրապետություն», 18.06.1993:

հավատարմագրված դիվանագիտական կորպուսի հետ, իսկ հունիսի 23-ին տեղի ունեցավ ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի նոր պաշտոնակատարի և ՀՀ նախագահի հանդիպումը¹։ Հայաստանում Կ. Բաբուրյանն արժանացավ ջերմ ընդունելության, և այդպիսով, հիմք դրվեց ՀՀ և ԼՂՀ իշխանությունների միջև որակական նոր հարաբերությունների²։

Ադրբեջանում շարունակվող և հարաճուն կերպով ահագնացող ներքին անկայունության հետ կապված՝ 1993թ. հունիսի 17-ին և 18-ին ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանը նամակներ հղեց Մ. Ռաֆայելիին։

Եվ իրոք, հուլիսի առաջին տասնօրյակում ադրբեջանական բանակը խոշոր հարձակում էր սկսել ռազմաճակատի՝ միաժամանակ երեք հատվածներում՝ Սակերանի, Հադրութի և Մարտակերտի։ Սակայն, չնայած այն հանգամանքին, որ այդ բոլոր ուղղություններում էլ հակառակորդը մարտադաշտ էր նետել և՛ օդուժը, և՛ մեծաքանակ զրահատեխնիկա, նա հետ չպարտվեց դեպի ելման դիրքեր, և ԻՊ ուժերի վերահսկողության տակ անցավ Ադդամի շրջանի Շնլի գյուղի մոտակա ռազմավարական կարևոր բարձունքը։

Այդ առիթամբ, ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանը³ և ՊՊԿ նախագահ Ռ. Քոչարյանը⁴ հանդես եկան հայտարարություններով՝ Ադրբեջանին մեղադրելով վերջին ռազմագործողությունների ծավալման համար։

Սակայն դրանով պատերազմական գործողությունները չդադարեցին։ Շարունակելով զարգացնել հակառակորդից խլված ռազմական նախաձեռնությունը՝ ԻՊ ուժերը հուլիսի 22-23-ը փայլուն ռազմագործողության շնորհիվ լուծեցին Ադդամի խնդիրը։ Այդ փաստը դժկամությամբ ընդունեց միջազգային հանրությունը։ Կատարվածը շվեդուցիչ հարված էր Ադրբեջանի ռազմական մեքենային։ Ադդամի կորստից հետո Ադրբեջանը հարկադրված էր գնալ ԼՂՀ-ի հետ ուղղակի շփումների⁵։

Հուլիսի 28-ին ԼՂՀ Մարտակերտի շրջանի ճակատային գծում կայացավ ԱՀ և ԼՂՀ իշխանությունների ներկայացուցիչների հանդիպումը։ Հանգամանալի քննարկումներից հետո վերահաստատվեց հրադադարի մասին մի քանի օր առաջ ձեռք բերված պայմանավորվածությունը։ Քննարկվեցին նաև երկու հանրապետությունների ղեկավարների բարձր մակարդակի հանդիպման հնարավորության, ռազմագերիներին և պատանդներին առնչվող հարցեր։ Սակայն հաջորդ օրը Ադրբեջանը դարձյալ հրաժարվեց իր ստանձնած պարտավորություններից⁶։

Պետք է կարծել, որ Ադրբեջանի համար նման մարտավարություն որդեգրելու որոշակի հիմքեր էին տալիս միջազգային հանրության ադրբեջանամետ գործողությունները դարաբաղյան հակամարտության կարգավորման ասպարեզում։ Այդ գործողություններին հակադրվեցին ԼՂՀ-ի ՄԱԿ-ի ԱՄՆ-ի հուլիսի 29-ին կատարած անդրադարձն էր ԼՂՀ-ում տեղի ունեցած վերջին իրադարձություններին, երբ ընդունվեց N 853 բանաձևը⁷։ Այդ փաստաթուղթը, ինչպես և նախորդը, նույնպես ադրբեջանամետ էր։

Այդ կապակցությամբ, ԼՂՀ Գլխավոր նախագահի պաշտոնակատար Կ. Բաբուրյանը նամակ հղեց ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղար Բ. Ղալիին, որտեղ, մասնավորապես, ասվում էր. «...ԼՂՀ-ն ստիպված է ափսոսանքով արձանագրել, որ ՄԱԿ-ի ԱՄՆ N 853 բանաձևին ընդունվել է ոչ ստույգ և կողմնապահ տեղեկությունների հիման վրա։ Մենք ցանկանում ենք գոնե հուսալ, որ N 853 բանաձևը, որի մեջ տեղ են գտել Թուրքիայի Հանրապետության ներկայացուցիչների կողմից առաջարկված մի շարք ձեռնարկներ, չի ձախողի վերջին ժամանակներս սկսված՝ Ադրբեջանի և ԼՂՀ-ի ղեկավարությունների ներկայացուցիչների միջև ուղղակի երկկողմանի կապերի հաստատումը։ Այս կապակցությամբ ես անհրաժեշտ եմ համարում դիմել Ձեզ, պարոն

¹ «*Երկիր*», 24.06.1993:

² «*Երկիր*», 26.06.1993:

³ «*Հայաստանի Հանրապետություն*», 03.07.1993:

⁴ Հարությունյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 127-128:

⁵ Հակոբյան Տ., նշվ. աշխ., էջ 186:

⁶ «*Երկիր*», 30.07.1993:

⁷ <http://www.un.org/russian/documen/scresol/res1993/res853.htm>

զլխավոր քարտուղար, խնդրանքով՝ ՄԱԿ-ի մշտական ներկայացուցիչ ուղարկել ԼՂ, որպեսզի նա տեղում ծանոթանա իրադրությանը եւ կարողանա տարածաշրջանի իրադարձությունների մասին անկողմնակալ տեղեկություններ տալ Անվտանգության խորհրդին՝ հենվելով սեփական դիտարկումների եւ տրված հավաստի տեղեկությունների վրա: ԼՂ ղեկավարությունը վստահություն է հայտնում, որ միջազգային հանրության կողմից ԼՂՀ-ի անկախության ճանաչումը կարագացնել մեր տարածաշրջանում ռազմական հակամարտության քաղաքական կարգավորումը...»¹

Ինչպես տեսնում ենք, միջազգային հանրությունը աղբրեջանամետ քաղաքականություն էր վարում՝ ճնշում գործադրելով ՀՀ եւ ԼՂՀ իշխանությունների վրա: Եվ դա թեւ էր տալիս Ադրբեջանի ղեկավարությանը՝ օրեցօր ընդլայնելու ռազմական գործողությունները, հույս ունենալով, թե հայկական կողմը տեղի կտա ռազմական ու դիվանագիտական ճնշման տակ: Սակայն ԻՊ ուժերը իրենց առջև հստակ նպատակ էին դրել. ոչ միայն ճնշել աղբրեջանական բանակի կրակակետերը, այլեւ ազատագրել հինավուրց հայկական հողերը:

Օգոստոսի երկրորդ կեսերին մարտեր ծավալեցին Ֆիզուլի-Ջաբրայիլ-Ղուբաթու գծի ամբողջ երկայնքով, եւ, չդիմանալով ԻՊՈՒ գորամասերի ճնշմանը, աղբրեջանական գործերը օգոստոսի 22-ին թողեցին Ֆիզուլի քաղաքն ու համանուն շրջանը: Հաջորդ օրը, զարգացնելով հարձակումը, դարաբաղյան գործերը մտան Ջաբրայիլ շրջկենտրոնը, իսկ եւս երկու օր անց՝ իրենց վերահսկողության տակ առան այդ շրջանի ամբողջ տարածքը: Այս հաջողությունների շնորհիվ օգոստոսի 26-ին, վերջապես, լիովին ազատագրվեց ԼՂՀ Հադրութի շրջանը: Սակայն աղբրեջանական կողմը հապճեպ ձեռնարկած հակարաձակողական գործողություններով ձգտում էր ինչ-որ կերպ փոխհատուցող ճեղքումներ կատարել Լաչինի մարդասիրական միջանցքից դեպի հարավ ընկած դարաբաղյան պաշտպանական գծում եւ այդ փորձը ձեռնարկեց օգոստոսի 29-ին, սակայն, հետ շարունակելով ԻՊՈՒ ստորաբաժանումների հուժկու հարվածների տակ, աղբրեջանական կազմավորումները լիակատար խուճապի մատնվեցին: Նրանք հարկադրված եղան օգոստոսի 31-ին թողնել նաեւ Ղուբաթու շրջկենտրոնը²:

Ընդամենը մեկ ամսվա ընթացքում կորցնելով երեք շրջան՝ աղբրեջանական զինուժը կանգնեց լիակատար կրակի եզրին: Եվ հավանաբար, Ադրբեջանի ղեկավարությունը մինչեւ Ղուբաթուի կորուստն էր սկսել ջանքեր գործադրել դիվանագիտական ճանապարհով կազնեցնելու ԻՊ ուժերի հաղթարշավը: Այդ մասին է վկայում այն փաստը, որ հենց Ղուբաթու շրջկենտրոնի անկման օրը ՌԴ ԱԳՆ-ի միջնորդությամբ ԱՀ-ի եւ ԼՂՀ-ի պատվիրակությունների միջեւ համաձայնագիր ստորագրվեց կրակի 10 օրով դադարեցնելու մասին, ինչպես նաեւ պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց մինչեւ սեպտեմբերի 10-ը ԱՀ եւ ԼՂՀ ղեկավարների հանդիպում անցկացնելու վերաբերյալ:

Համաձայնագիրն ստորագրել են ԼՂՀ-ի կողմից՝ ԱԳ նախարար Ա. Ղուկասյանը եւ ԼՂՀ Պաշտպանության բանակի հրամանատար Ս. Բաբայանը, Ադրբեջանի կողմից՝ Գլխ նախագահի տեղակալ Ա. Ջալիլովը եւ պաշտպանության նախարարի պաշտոնակատար Ս. Աբեևը³: Առանձնակի ուշադրության է արժանի Ա.Ջալիլովին ԱՀ եւ ԼՂՀ ղեկավարների հանդիպումը կազմակերպելու մասին բանակցություններ վարելու համար լիազորող փաստաթուղթը, որը ստորագրված է, ինչպես նշված է նրա մեջ, «ԱՀ նախագահի լիազորություններն իրականացնող, ԱՀ Գլխ նախագահի Հեղափոխական խորհրդով: Ահա 1993թ. սեպտեմբերի 3-ի թվագրությամբ 171 համարը կրող այդ փաստաթուղթը. «Ադրբեջանի ղեկավարությունը Գլխ նախագահի տեղակալ Ա. Ջալիլովին լիազորում է բանակցություններ վարել Ադրբեջանի եւ ԼՂՀ ղեկավարների հանդիպում կազմակերպելու մասին»⁴:

¹ «Երկիր», 06.08.1993:

² <http://www.nkr.am/arm/history/voiana.htm>

³ «Երկիր», 01.09.1993թ.:

⁴ Հակոբյան Տ., նշվ. աշխ., էջ 190:

Տարօրինակ է, որ այս փաստաթուղթը, որը ՀԱլիևի կողմից ԼՂՀ-ի փաստացի ճանաչման անժխտելի վկայությունն է, երկար ժամանակ դուրս է մնացել ինչպես ՀՀ եւ ԼՂՀ ղեկավարների ու դիվանագետների, այնպես էլ՝ դարաբաղյան հիմնահարցով զբաղվող պատմաբանների ուշադրությունից: Մինչդեռ, համոզված ենք, որ եթե ադրբեջանական կողմի շահերին նպաստող նման մի փաստաթուղթ հայտնվեր ադրբեջանցի դիվանագետների ձեռքում, նրանք չէին հապաղի՝ այն օգտագործել որպես իսկական փաստաթուղթ:

Եվ այսպես, սեպտեմբերի 12-13-ին տեղի ունեցան նախատեսված ադրբեջանա-դարաբաղյան բանակցությունները, որոնք վարում էին ադրբեջանական կողմից՝ Ա. Զալիլովը, իսկ ԼՂՀ-ի կողմից՝ Ա. Ղուկասյանը: Ընդունվեց համատեղ կոմյունիկե, ըստ որի՝ հրադարարի համաձայնագիրը երկարաձգվեց 20 օրով (մինչև հոկտեմբերի 5-ը)¹:

Այսպիսով՝ Արցախի իշխանությունները, հաղթահարելով իրենց ճանապարհին ծագած վայրիվերումները, շրջանցելով միջազգային ասպարեզում հարուցված դիվանագիտական խոչընդոտները, ադրբեջանական ագրեսիայի դեմ ձեռք բերված վճռական հաղթանակների շնորհիվ հաստատեցին իրենց շարունակական լինելու իրավունքը:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, պ.գ.դ., պրոֆեսոր Վ.Ռ.Բալայանը:

¹ Հարությունյան Վ., նշվ. աշխ., էջ 193: